





НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Під редакцією
Проф. Дра. Ол. Сушка.

ТОМ V.



НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

під редакцією

Проф. Дра. Ол. Сушка.

1. **Біблійне оповідання про Створення Світа в світлі Науки.** – Написав Др. Ів. Франко.
- 2-4. **Історія Боротьби віри з наукою.** — Написав Проф. Дж. Дренер.
5. **Житє Ісуса Христа.** – Написав Моріс Верн. З французького переклав Др. Іван Франко.
6. **Провідні думки в творах Тараса Шевченка.** - Написав Ом Партницький.
7. **Всесвітня Історія.** — Написав Проф. Др. Ол. Сушко.
8. **Інквізиція.** — На основі останніх здобутків Науки. - Написав Проф. Др. Ол. Сушко.



THE LIFE OF JESUS CHRIST

BY

MORIS VERNE

**COPYRIGHT, 1919, BY
DR. A. SUSHKO
*All rights reserved***



The Ukraina
358 Redwood Ave.
Winnipeg, Man.
CANADA



ЯКІВ ЗАГАРА

співвидавець сеї книжки.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Так ось поволі-поволі виходить і п'ятий том нашої "Наукової Бібліотеки". А що і він появляється на денне світло при частинній фінансовій допомозі звичайного українського робітника-ідеаліста, се являється для мене найбільшою і наймилітійшою відплатою за усі ті невимовно болючі і гіркі пережиття та недостатки, які все і скрізь судилося переносити усім українським письменникам, де-б лише вони і не працювали на неораній ниві народної освіти.

Та як би воно і не було в будучности, яка -- як віримо усі -- **мусить** чейже бути кращою, ніж дотеперішня темна минувшина, -- нам треба йти даліше тернистим шляхом народної праці -- з невмиручим ніколи окликом борців і мучеників за Правду:

Fiat Lux!

НАЙ БУДЕ СВІТЛО!

Писано в Вінніпегу, Ман., в четвертім році після смерті Івана Франка.

Ол. СУШКО



ІСУС НАЗАРЕТЯНИН.

В двоякий спосіб зображували собі старинні христіани Христо-
ве лице: одні уявляли собі його як мученика, другі як філософа,
Господа-Учителя. Повисший образок репрезентує другий напрямок.
Походить він з катакумб Калікста під Римом та є цінною пам'яткою,
що сягає глибокої старовини доби імператора Гадріана (117—138).

Порівнай:

Riehm's: Handwoerterbuch des biblischen Alterthums.



“Я світло світу. Хто іде слідом за мною, не ходитиме в темряві, а матиме світло життя”. — “Сей же весть суд, що світло прийшло на світ, і полюбилн люде темряву більше ніж світло: були бо лихі їх учинки”. — Євангелія від св. Іоана, 8:12, 3:19.

ІСУС НАЗАРЕТЯНИН.

I.

Найважніша подія в історії світа, — сказав Ренан,¹⁾ — се була та революція, через яку найкращі частини людства перейшли від старих релігій, обнятих неясною назвою поганства, до релігії, основаної на вірі в одного Бога, в Трійцю, у втілення божого Сина. Для підготовання переходу треба було що найменше 1000 літ. Тай сама нова релігія потребувала мало що не 300 літ, щоб остаточно уформу-

1) В славнім творі під заголовком: “Житє Ісуса”, Розділ I, початок.

Про знаменитий твір Ренана говорить ся далше докладнійше. Тут зазначимо лише, що твір сей зістав перекладений з французької мови на усі культурні мови цілого світа — з винімкою української. На російську мову переклав його знаменито Е. В. Святловській (СПБ, 1906, Издание М. В. Пирожкова), а на польську мову — славний польський письменник Анджей Немоевські (Варшава, 1907). Переклад на українську мову готує Др Ол. Сушко.

вати ся. Та початок сеї революції, се факт історичний, що відбув ся в часі пановання Августа і Тіберія.²⁾ В ту пору жила людина висока душею, що своїм смілим починанням і любовю, яку зуміла розбудити, витворила основу і поклала вихідну точку будущої віри людства”.

Погляньмо-ж, які матеріяли має в руках ? горик, щоб змалювати докладно особу Ісуса Назаретянина, основника християнської релігії?

В першій ряді треба би пошукати жерел поганських, та їх майже зовсім не маємо. Всего на всего є у Таціта³⁾ згадка, що початок християнства відноситься до якогось Христа, що був покараний смертю за пановання Тіберія на розказ прокуратора Понтського Пилата, т. є. між роками 26 а 36 християнської ери, майже три чверти столітя перед часом, коли Та-

2) Римський цісар (“імператор”) **Август** панував в роках 31 перед Христовим різдвом і 14 літ після (разом літ 45). Умер в 76-ім році життя. Сенат велів віддавати йому божеську честь й ставити в його пам'ять св'ятині. Годилось се вповні з староримським “культуом духів померших”. Убожествлення Ісуса і інших “св'ятих” християнської церкви має тут свій початок.

Цісар **Тіберій** панував від року 14 до 37. За пановання того цісара покарано Ісуса смертю на шибениці, чи там на так званім “хресті”.

3) **Таціт**, славний римський історик, жив між 54 а 117 р. після Христового різдва. З Тацітових творів найславніша його “Германія”, т. є. опис старинної Германії, і “Анналес”, або римська літопись. В п'ятнадцятій книзі сього останнього твору (уступ 44) згадав Таціт про переслідування Християн за часів пановання цісара Нерона, і при тій нагоді висловив ся про Христа так.

“Ergo abolendo rumore Nero subdidit reos, et quaesitissimis poenis adfecit, quos per flagitia invisos, vulgus Christianos adpellabat. Auctor nominis eius Christus, Tiberio imperitante, per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat”.

ціт писав свою Літопись (Annales). Те, що пише Светоній⁴⁾ про нову релігію, є майже незначуче, а знаменитий лист Плінія до Трояна⁵⁾ — підозренний. І жидівські жерела не подають нам нічого певнішого: вони мають характер зневажливої полеміки, окрім уступу у Йосифа Флавія,⁶⁾ котрого неавтентичність загально признана критикою.

4) **Светоній** (Транквілліус, Гаюс) був сучасником Таціта. З його творів найціннішим був твір під заголовком "Життя цісарів". Був він секретарем цісаря Гадріяна, отже і мав доступ до важних державних й цісарських документів.

5) **Пліній Молодший**, сучасник Таціта і Светонія, які належали до кружка його приятелів, був високим державним урядником й людиною високої освіти. Його поезії (не великої вартості) загинули. Найславнішим його твором є його "Листи", а головню його кореспонденція з цісарем Траяном. Пліній 96-тий лист до цісаря і відповідь цісаря (лист 97-ий) в справі кримінального переслідування Християн в Бітунії (Мала Азія), славні в наукових дослідях над історією початків християнства. Закиди проти оригінальності тих листів опрочкував Wilde (Leiden, 1880).

З повійшої літератури по сьому питанню найцінніші твори Сер Рамсея і Е. Т. Меррілля (W. M. Ramsay & E. T. Merrill).

Пер.: Tertullian on Pliny's Persecution of Christians — by E. T. Merrill (A. J. T., XXII, 1, 1918).

6) **Йосиф Флавій**, — славний жидівський історик й військовий проводир, жив між 37 і 95 р. після Христового рідва. З його творів, писаних по жидівськи і грецьки, найславніші:

1. **Жидівська війна** (Пері ту Юдаїку полему) і

2. **Жидівські Старинности** (Юдаїке Архайольогія). В сім творі є згадка про Івана Хрестителя і Ісуса. Одначе опись Христа, який був "чоловік мудрий, коли взагалі можна називати його чоловіком", — усі учені сьвіта uznали підробленою (пофалшованою) умисно християнами.

"Жидівську війну" переклав на польську мову згадавший вже нами польський ученый і письменник Анджей Немюевскі і видав 1906 р. під заголовком: "Dzieje wojny żydowskiej przeciwko Rzymianom" Józefa Flawjusza, Kraków.

Таким способом нам лишають ся як властиві жерела тільки книги Нового Завіта, т. є. самі свідомства таких людей, що признавали Ісуса Назаретянина Месією. Тай між тими книгами ми можемо вважати за документи, що безпосередно відносять ся до нашого предмету, тільки євангелія, котрих зміст ми розібрали і котрих характер ми вияснили в статті про євангелія.

Там ми виказали, що чотири євангелія канонічні були творами в основі своїй догматичними,⁷⁾ написаними в останній чверти першого віку нашої ери (євангеліє св. Івана написане навіть в початку другого століття) і то в тій цілі, щоби доказати, що Ісус Назаретянин в повній мірі справдив ті умови, які повинен був сповнити Месія або Христос очікуваний Жидами; що він вповні виявив у собі той тип, начеркнений у жидівських святих книгах, виявив своїм навчанням, своїми чудесними вздоровленнями і своєю смертю на хресті та опісля славним воскресенням. В якій мірі автори євангелій поприкроювали автентичні (т. є. дійсні) спомини, що дійшли до їх відомости, відповідно до потреб догматичної рамки, про се між новітніми істориками життя Ісусового нема згоди. Нам приходить ся показати ті різні погляди, які тепер висказують ся, а читач може собі прихилити ся до того, який йому буде до вподоби.

Погляди, яких держать ся сучасні вчені на історичну цінність євангелій, можна звести до двох: 1) погляд **консервативний** і 2) погляд **критичний**.

Перший з тих поглядів хоч і не перечить, що факти вплетені в євангелія, уложені там в той спосіб, що мають служити доказами для догматичної цілі, та про те стоїть на тому, що всі ті факти автентичні,

7) То значить: не досвідними, або інакше: не науковими.

т. є. дійсні. Задачею історика життя Ісусового буде таким робом не що, як тільки поукладати ті факти в таким звязку, щоби всі вони становили одну цілість, не вважаючи на різниці хоч би тільки поверхові, які находимо між поодинокими євангеліями чи то в подробицях оповідання чи в повязанню фактів одних з одними. В тім дусі конкорданції або гармоністики dokonano в останніх роках кілька праць безперечно компетентних, добрих: авторами їх були такі писателі, як аббе Фуар і патер Дідон з табору теологів католицьких, і Е. Прессансе з табору протестантського. Автори ті, хоч і не у всьому згідні з собою, виходять з того погляду, що не годить ся відкидувати ані одної подробиці з євангельських оповідань. Від своїх попередників вони ріжнять ся головно тим, що посвятили немало зусилля на те, щоби змалювати особу Христову на тлі палестинської географії і орієнтальних звичаїв, допомагаючи собі особистим пізнанням Палестини і значними здобутками історичного пізнання тих часів, а особливо пізнання жидівського духового життя в першій віці нашої ери.

Коли читач пригадає собі наш вельми докладний розбір євангелій, то легко зрозуміє, що котре небудь із них, особливо євангеліє Маркове, можна взяти за канву оповідання, а вставляти туди частки із євангелій Луки, Матвія і Івана на відповідних місцях; та замість Марка можна покласти основою чи то Луку, чи Матвія, чи Івана, доповнюючи його даними, що містять ся спеціально в трьох інших: та можна ще боронити типу мішаного, подекуди персонального, не беручи виразно за основу жадного євангелія. Бачимо з сего, що навіть держачи ся в границях найстисліїшої ортодоксії, т. є. правовірности, можна малювати жите Ісусове в ріжній спосіб, за-

лежно від різних вихідних точок. Се така недогода, котра зражує многих теологів, так що вони думають, що ліпше держати ся простого коментовання (пояснювання) євангелії, ніж висплювати ся на відтворенне історичного образу Ісусової особи. Інстинктивно почувають ті вчені, що дуже легко попасти в прикру дісгармонію (незгідність) маючи перед собою з одного боку задачу — написати біографію-житєпись, значить: змалювати чоловіка, що ставить собі метою осягнути се або те при помочи природних впливів, а з другого боку в жерелах маючи образ життя, де що хвилі вмішують ся впливи надзміслові. Чудесний елемент, що тут, в тім одинокім випадку, являєть ся натуральним впливом догми про втіленне Сина божого, вяже ся дуже лихо з таким порядком фактів, який ми називаємо природним. Хто приймає в цілости оту догму, чи може і чи сьміє він опирати ся на природнім порядку фактів, немов би оповідав про звичайного чоловіка? Як бачимо, задача писателя, що бажає описати “житє Ісуса” з погляду традиційної ортодоксії, хоч і як легкою видаєть ся на перший вид, має в собі дуже багато трудностей.

Велике число новочасних писателів стоїть на иншій, **критичній** становищі.

Вони говорять: чи в основі тих євангелій, що описують Ісусову діяльність, з виразним наміром, впоїти в своїх читачів віру в те, що Ісус був Мессією, Христом, і порядкують факти відповідно до сего апольгогетичного наміру, не можна і не треба шукати реальних т. є. дійсних споминів про галилейського реформатора? Задля того треба з євангельських оповідань зробити вибірку, повикидувати деякі частини, звести деякі факти до пропорції дійсности, —

одним словом, зробити методичній і розумній добір із матеріалів, які маємо під рукою. Для такої композиції дуже багато матеріалу підготував Едуард Рейсс, один із найзнаменитіших сучасних екзегетів (учених біблістів), а про те й сам він мусів признати, що євангелія дають нам можливість відтворити в автентичнім виді науку Ісусову, але не дають матеріалу для його життєпису в тіснім значінню сего слова. Сей самий погляд висловлює д. Сабатіє твердячи, що в тексті канонічних євангелій треба дошукувати ся зо-станків первісної літератури, що була безпосереднім відголосом дійсності і нізнійше вийшла в канонічні писання. Ось які мали би бути сліди тої первіскої літератури, о скільки докладний розбір може ствердити їх існування і вилуцтити їх із теперішнього тексту:

“1. Зміст проповіді св. Петра списаний Марком, його учеником і товмачом між роками 60 — 70. Се писання становить основу нашого теперішнього євангелія св. Марка, а його первісні образи можемо вислідити порівнюючи се євангеліє з євангеліями Матвія і Луки, бо в однім і в другім євангелію переписувано частями первісне писання св. Марка.

“2. Збірку проповідів, речень і притч Ісусових, списану арамейською мовою самим Матвієм. Ся збірка без сумніву старша від первісного оповідання Маркового, може бути датована на 10 літ вчаснійше і має неоцінену вартість, бо дає нам можливість впробити собі докладне вображення про автентичне навчання Ісусове. Ся збірка ходила по руках в кількох перекладах грецьких, з досить численними та зовсім не важними відмінами. Лука і автор того євангелія Матвієвого, яке ми тепер маємо, мали в руках дві відмінні копії (відписи) сего писання Матвієвого, і

ми можемо дуже добре контролювати одну копію другою. Наше теперішнє перше (Матвієве) євангеліє було написане вельми талановитим редактором. Після нового плану і маючи на оці виразну мету апологетичну, він звів до купи зміст писання Маркового і “Промови” (льогія) Матвієві, додаючи до них ще дещо з устних переказів, котрі задля сего в очах критики являють ся не такими гідними віри.

“3. У Луки ми знаходимо крім первісного оповідання Маркового і “Промов” Матвієвих ще третій вельми цінний документ. Є се “Євангеліє подорожів Ісусових” (IX, 5 — XVIII, 44) великий уривок оригінальний і властивий тільки одному Луці, де знаходять ся почасти такі факти, як відвідини Ісусові у двох сестер Марти і Марії, історія митника Закхея і чудові притчі, як ось притча про доброго Самарянина, про блудного сина, про Фарисея і митника, про безплідну смоковницю і т. і. Лука госписував також оповідання Павлові про муки Христові і інші устні перекази меншої ваги. Отсе ті загальні здобутки, до яких в такій чи иншій формі дійшла сьогодні історична критика.

“4. Коли до сього додамо на четвертому місці оповідання св. Івана, незалежні від попередних а положені в основу нашого четвертого євангелія (св. Івана), коли зважимо, що ті оповідання доповнюють, а нераз щасливо поправляють оповідання трьох перших євангелістів, то будемо мати всі ті основні елементи, якими мусить і може послугувати ся історія, щоби скомпонувати одноцільне і драматичне жите Ісусове”.

Вихідна точка критичної праці д. Сабатіє не багато дечим відріжнюєть ся від становища, яке заняв був Ренан пишучи своє “Жите Ісусове” Тільки

що сей знаменитий писатель не схотів ограшчувати ся на методичне використання отепх жерел, а дуже часто надштукував своїми здогадами там, де документи не подавали ніякої вказівки. А в тім і сам д. Сабатіє признає, що навіть коли різко ограничимо тексти, якими слід послугувати ся, все ще буде дуже трудно "віднайти порядок і звязок фактів життя Ісусового, бо первісні перекази не уважали на хронологічний порядок фактів і проповідів, а збили їх у дві великі купи: навчання в Галилеї і навчання в Єрусалимі в останніх днях". Хоч і як би ми високо цінили компоновання доконані на такій основі, то все таки годї нам не признати, що вони мають у собі багато самовільного і в головній суті залежать від особистого внодобання даного писателя, залежать від того, чи сего писателя більше очаровує та приваблює тверезе оповідання Марка, чи висока доктрина Матвія, чи лагідність Луки, чи містичізм (чудовість) Івана.

Зваживши все те, ми доходимо до думки, що всі ті, що чинять різницю між поодинокими евангеліями і навіть між поодинокими частями одного і того самого евангелія, нехибно мусять дійти до упрощення задачі в той спосіб, щоби рисувати особу і діяльність основника християнства після найстаршого евангелія, себ то Маркового. Ми радили би в такім разі поступати ось як: брати епізод за епізодом (подію за подією) в такім порядку, як є в книзі, і при кождім епізоді завдавати собі питанне: чи сю або ту звістку лекше собі внясти як згадку дійсної події, чи як прикмету мессіянічного ідеалу приложеного до Ісуса, чи врешті як вірування християнської церкви в часі скомпоновання евангелії?

Годї нам тут запускати ся подрібно в сю роботу;

досить буде зазначити її здобутки. Головний, найважливіший її здобуток є такий: ми знаємо досить добре, що думали про Ісуса християнські громади около р. 75 або 80 нашої ери, та за те ми дуже недокладно знаємо, чим він був на ділі, бо ми не бачимо його инакше, як тільки крізь сутінок вірувань і утертих виображінь гуртів, що повстали під впливом його слова і його діяльності. Викинувши із євангелія Маркового все те, що по строгій льогіці треба віднести до "історії церкви", побачимо, що той злишок дат, які-б повинні зложити ся на "житє Ісусове", є дуже скуйний. Та про те питання про його жите не перестає займати нашої цікавості, і хоча ми її признаємо, що не маємо способу вивисити собі весь психольогічний (духовний) процес, який запровадив Ісуса з берегів Генезаретського озера на Голгофу, то завсідн мусимо зашитувати себе, які причини спонукали декого з сучасників галилейського реформатора бачити в ньому Мессію, освободника Ізраїля? Що таке вчинив він, що могло спонукати купку смілих люднй перенести на його особу славетні прикмети, якими з давна фантазія окружила була сю ідеальну фігуру? Яким способом його діяльність була на стілько глибока, що віра в його особу не була підкопана навіть ганебною смертною карою, що зробила конець його житю?

II.

Ісус був родом із маленького містечка в Галилеї, положеного кілька годин дороги на полудневий захід від Тіберіадського озера; через Ісуса назва Назарету стала ся відомою світу і здобула собі широку славу. Коли його смерть мусимо покласти на час між роками 783 — 785 від засновання Риму (30 — 32 нашої ери) і коли приймемо, що в хвилі смерті він мав около 30 літ, то в таким разі він мусів уродити ся кількома роками перед або після того року, який зроблено першим роком християнської ери⁸⁾.

Не маємо ніяких даних на те, щоб означити, як довго він навчав людей; можна би звести той час до кількох місяців побуту в Галилеї і вандрівок по тім краю, закінчених вісьмиденним побутом в Єрусалимі, а можна також з уваги на трівкий і глибокий вплив його проповіді прийняти для неї довший час,

8) Коли Ісус народив ся, і коли умер, се питання, які ставили собі правовірні Християни від початків християнства. На жаль — відповіді на них вони не могли з причини абсолютної недостатці документів, які свідчили би з безумовною певністю про початок і кінець основателя нової віри. Не змогла досі відповіді вдовольно на ці питання й Наука, мимо надлюдькі просто зусилля. Учений Др С. М. Коберн висловив ся недавно про порушене питання ось так:

"If, as now seems fairly certain, Augustus began this system of a periodic census once in every fourteen years, and if this is what Luke refers to, we are able for the first time to reconcile all previous "contradictions" concerning the date of our Lord's birth — **which must now be placed somewhere between 9 B. C. and 6 B. C. THE EXACT YEAR CAN NOT BE NAMED**"... etc.

The New Archeological Discoveries and their Bear-

особливо для навчання в Галилеї. Та про те може не лишньою буде увага, що Ісусова фізіономія далеко більше відповідає конвенціональному (загально прийнятому) типови Мессії, ніж виразно очертаній історичній особі, а се велить нам догадувати ся, що його діяльність була дуже коротка.

Коли роздумуємо над великими релігійними кризами, то бачимо, що поведжене, яке пноді було здобутком особистої діяльності основника, його ненастанного змагання в однім якімсь напрямі, напруження всіх його сил зверненого на якусь одну мету, в інших разях є наслідком незвичайної стрічі щасливих обставин з тенденціями (стремліннями) і бажаннями, котрим досі не ставало тільки тої точки, до якої-б могли приченити ся. З того огляду я досить радо прилучую ся до думки д. Аве (Havet), що Іван Хреститель на ділі був далеко більшим історичним діячем, ніж Ісус Назаретянин. Та про те вельми характерна особистість Іванова не дійшла до того, щоби довершити великого діла; натомість Ісус, котрого фізіономія така неясна, що трудно нам навіть віднайти її обрис, опанував рух розбудження Хрестителем і сам себе зробив довершеннем руху безмірно шир-

ing upon the New Testament and upon the Life and Times of the Primitive Church. By **Camden M. Cobern**, D.D., Litt. D. — Funk and Wagnalls Company, New York and London, Third Edition 1918, p. 47.

Як отже бачимо — останні наукові досліді допронадрили до сього, що ніші ми можемо сказати з всякою рішучістю, що "ми **не можемо** означити до цього року, в яким Христос народив ся", а можемо лише припускати, що він народив ся яких девять до ність літ перед нашою ерою (т. є. 9 — 6 літ перед прийнятим досі роком своіого народження").

Порівнай ще:

Sir W. M. Ramsay: Was Christ born at Bethlehem?

шого і могутнішого від того, який би він сам був міг розбудити.

Чи проповідь Івана Хрестителя спонукала Ісуса голосити близьке настаннє “божого царства”?

Коли хто думає, що мусимо відкинути безпосередній вплив Хрестителя на Ісуса, то все таки можна сказати, що ся думка носила ся в повітрі, палезала до кожного чоловіка, хто тільки був спосібний переняти ся нею горячо.

Після євангельських оповідаць Ісус, столяр чи тесля, родом із Назарету, без ніякого підготованія покидає свою матір Марію, своїх братів і сестри, щоб осісти в Кафарнаумі над берегом озера Тіберіади. Відсіля він ходить по околицях, не віддаляючи ся ніколи занадто. Хоча само означеннє місця, де лежав Кафарнаум, доси не є певне, сам факт, що молодий чоловік з низькою освітою, заробляючи на хліб ремеслом, углубляючи ся в читаннє святих книг і жадібно шукаючи в них показів про прихід мессіянічного царства, дійшов до того, що почав промовляти що суботи по синагогах і висказувати там свої надії, зібрав довкола себе декілька приятелів і земляків і розбудив у них ту саму віру в кращу будущину, — сей факт зовсім не є неправдоподібний в ту пору і серед того народа. Певна річ, до сего треба ще додати незвичайне поведженнє, з яким він вилічував ті первові слабости, що їх тоді уважали наслідком замешкання одного або кількох демонів у тілі дотичної особи.

Проповідуючи близький прихід мессіянічного царства, цікаво як Ісус зображував собі його? Чи се була політична революція з наміром вирвати жидівський край з під пановання? Для такої думки ми не маємо ніякої підстави. Чи се була революція

надирприродна, що мала заневити тріумф для побожних, а разом з тим завести такі норядки, при яких кожній мав би запевнене все, що йому потрібно?

Ся думка нам здає ся більше вірною, коли судити після того напрямку, в яким розвило ся пізнійше християнство. Та тексти евангелій і тут не дають цілковитої певности. В таким разі був би Ісус вітхпений головно псалмами і пророками, а особливо Єремією і Ісаїєю. Прихід царства божого виставляєть ся там як пора відновлення, де все буде поставлено на своїм місці, а особливо запевнене буде совісне пошанованне божого закону: горді будуть припнжені, а смирні, побожні будуть звелічані як улюблені діти небесного батька.

Отся програма, хоч і не мала в собі нічого еретицького з погляду на віроученне, все таки мусіла розбудити підозріння не тільки у верховодів офіційальної теології, але також у горожанських і політичних властній, котрі завсідн лихим оком дивлять ся на проповідь шіетизму, що силкуєть ся всіх зрівняти. А Ісус чи то в своїх щотижневих промовах на зборах синагоги, чи то в своїх подорожах у поблизькі околиці свого осідку, так само як Іван Хреститель, з патиском говорив про потребу покути, щоб заневити собі божу ласку в недалекім часі зановідженого відновлення. Та певна річ, що в способі його діяльності і в його промовах була якась отвертість і свобода, що промовляла до серця низшої верстви і користно відбивала від формалізму офіційальних учителів і висших верстов суснільности. Обертаючи ся особливо до людей не дуже пильних в заховуванні релігійних практик, до людей, котрими погорджували строгі законники, він на ростіж відчпняв для

них царство боже, котре тамті так заздро замикали для всіх крім тих, хто строго держав ся закона.

Яку роль признавав Ісус сам собі при нових порядках? Чи роль Мессії?

Нам здаєть ся, що ні. Тексти, на яких опираєть ся така думка, являють ся для критичного ока дуже сумнівними, бо вони виявляють погляд пізнішої генерації (покоління). Ісус правдоподібно видавав себе за пророка, за вістника царства божого, що заповідав його близький початок. Який мав бути сей початок? Нема сумніву, що він згідно з усіма сучасними уважав його якоюсь наглою переменою, мов переміна декорації в театрі, при чім Всемогучий Бог мав відразу змінити весь світ. Та перед сею остаточною зміною треба пройти через довгі приготування, а тут уже діло кожного поодинокого забезпечити собі такі корисні умовини, які-б йому відкрили доступ до будучої щасливости. От в тім то приготуванім часі Ісус признає собі дуже важну роль. Він висланий на те, щоби енергічними і перестанними покликами розбуджувати людські сумління, а особливо промовами, новими турботи, співчуття, любови до нещасних, що біжать на власну згубу як раз тоді, коли ласка божа подає їм надію спокоею і щастя. Він мабуть узяв собі за взірєць того терпеливого, скромного та невтомного проповідника доброї новини, якого чудовий тип знаходить ся в другій часті книги Ісаїї.

Та коли Ісус видавав себе тільки за пророка, за вістника царства небесного, а не за Мессію, то яким же способом могли його ученики признати йому характер Мессії?

Треба завважити, що поняття пророка і Мессії, котрі пізнійше мусіли зовсім виразно визначити ся

і відокремити ся, в часах Ісуса були ще дуже хиткі, і перехід від одного до другого був зовсім легкий. Треба також завважити, що понятє проповідника покірного і скромного, невтомимого і безстрашного супротив усяких невдач, власне на ґрунті християнської теології зілляло ся з типом Мессії і нерейшло на особу Ісусову. Що більше — зваживши, що обік текстів Ісаїї ми маємо в книзі Єремії приклад його завзятої боротьби, його терпіння, його життя повного ненастанної тривоги, — сей елемент став ся самою основою понятя Мессії страдника, що вмирає як жертва недовірства своїх земляків. проти сего нам, здаєть ся, не трудно зрозуміти, як Ісусові ученики по його смерті наділили його достоїнством Мессії, хоч сам він за життя на се достоїнство не мав ніякої претенсії!

Чи в цілій тій пропагандовій діяльності, яку розпочав Ісус, був якийсь плян? Сего ми ніде не бачимо. Євангеліє Маркове не дає можности догадувати ся чогось такого, і ніде ми не бачимо ясно навіть думки про те, щоби систематично здобути Галилею, а потім Юдею. Він вандрує тут і там, навчаючи і вздоровлюючи хорих на нерви, в супроводі кількох приятелів і учеників, Петра, Якова, Івана і кількох жінок, що покривали кошти його скромного удержання. В числі тих жінок і тих учеників були певно також деякі члени його сімї. Коли для нас особа Ісусова являєть ся тільки в якимсь півсвітлі, то мусимо вірити, що серед свого окруження вона збуджувала ентузіазм, рішучість і любов головно задля його доброти, поблажливої супроти грішників, та при тім окруженої якоюсь ширюю пошаною, котра підносить усякого в його власних очах і заставляє горячо любити того, хто поєднав його з законом божим. Тільки

сим особистим впливом можна вяснити тривкість, незрушиму і нерозривну суцільність того товариства, яке Ісус згромадив був довкола себе і яке по його смерті було в силі оснувати християнську церкву.

Зведімо до купи все, що сказано було про Ісусову реформаторську діяльність у Галилеї. Ісус вірив в скорий пріхід царства божого або царства месіянського і вважав себе висланим на те, щобн приготувити для него шлях і привернути своїх земляків до божого закону. Мовимо виразно: "своїх земляків", бо очевидно він і не думав виходити поза граніи свого рідного краю.

Що спонукало Ісуса подати ся до Єрусалиму разом зі своїм невеличким товариством? Чи се було тільки приписане законом паломництво в часі врочистого празника Паски?

Нам здаєть ся, що ні. Ціль його була, як нам здаєть ся, проголосити в самій столиці наближенне тої надприродної революції, котру він мав підготувити з поручення самого Бога. Придивляючи ся уважно документам, котрих студійованню я посвятив своє житє, я маю те чутя, що Ісус мусів вірити в поводженне своєї справи, т. є. він виображував собі, що заповіджений переворот мусить довршити ся в скорім часі. Та події повернули ся в инший бік. Може бути, що слова Назаретського реформатора прогомийли серед загальної байдужости; та більше правдоподібне є те, що вони збудили деякий відгомін. А про те ми не віримо в те, щоб Ісус мав був нагоду розвинути якусь значнійшу діяльність через троха довшу стичність з людністю. Одно тільки він розбудив: — недовіре церковних властей і верховодів офіційальної (урядової) теології. Не тим, що голосив якісь ересі, бо треба знати, що жидівська

догматика її в чім не була подібна до нашої. Тут свобода була дуже широка; натомісць у всьому, що відносило ся до релігійних форм і практик, панувала невмолима строгість. Можна догадувати ся, що Ісус заповідаючи близьку появу царства божого висказував ся про церковні церемонії і їх реальну вартість тоном трохи свобідним, в котрому Жиди могли бачити брак пошани або навіть зневагу "святощів". Того ученики боронять його від такого закиду, та воно очевидно, що сама основа його проповіді була звернена проти всякої обрядовости. Християнство було реакцією релігійного чутя проти побожного формалізму, і дещо з тої глибокої тенденції мусіло кинути ся в очи осторожним та недовірливим властям. Відси дійшло до конфлікту.

Ісус, котрого лихо зрозуміли або несправедливо зачепили, відповів мабуть тоном чоловіка, що свідомий своєї високої місії. Із за сего дійшло за певне до розруху в церковних кругах; органи церковної власти арештували Ісуса і може навіть не надаючи надто великого значіння цілій тій справі, віддали його в руки римським властям, як нарушителя публичного порядку. Власть римська і собіж уважаючи його особою зовсім не важною, вислала його на смерть разом з кількома злочинцями з найнижшої верстви, що досі держали ся в тюрмі.

Коли-б Ісус дійсно мав був намір викликати конфлікт в релігійних справах, то нам здаеть ся, що справа була би повернула ся зовсім ьнакше. Одним словом, смертна кара Ісусова видаеть ся нам случаєм припадковим, що захопив несподівано його самого і його учеників і минав зовсім неспостережно в часі празника Паски або кілька день пізнііше. Його ученики перелякані що духу поспішили назад до Гали-

леї і з сеї подорожі, котра розпочалась була з такими радісними надіями (розумієть ся, що держачись догматичного оповідання євангелії ми мусїли би виображувати собі все те зовсїм инакше) і від котрої мала розпочати ся сподівана революція, а котра була нагло перервана такою страшною катастрофою, воли затамили тільки те одно, що римський прокуратор, котрий велїв розняти Ісуса на хресті, називав ся Понтський Пилат. Ми знаємо, що сеї прокуратор завідував Юдеєю від 26 до 36 року християнської ери; смерть Ісусову приїдець ся помістити отже в році 30 або 32.⁹⁾

Всї проби, які роблено для встановлення хронології життя Ісусового або — справа ще більше делікатна — для віднаїдення еволюції (розвитку) його думок і розвитку його релігійного чуття для означення тої дороги, яку він мусїв проїти, поки дійшов до ясного зрозуміння своєї реформаторської місії, ми мусимо признати позбавленими всякої поважної підстави. Ісус, — се син гебрейського пророцтва; правда, у него нема тих грізних і поважних нот, які часом бувають у пророків, та у него є те саме високе вітхенне, є все те, що у пророків знаходимо найшїжнійшого, найсердечнійшого, що порушує милосерде і любов, що промовляє до серця всякого чолові-

9) **Р. Б. Госбенд** твердить, що Ісуса рознято на хресті 3 півдня 33 р. — "From astronomical data fixing the full moon each year from A. D. 27 to A. D. 33, he concludes that the crucifixion occurred April 3, A. D. 33, since only in that year did the Passover supper (fourteenth of Nisan) come on a Friday." He decides that the charge against Jesus was treason — treason in Roman law meaning anything done "inimical to the welfare of the Roman people".

R. W. Husband, *The Prosecution of Jesus*, 1916, pp. 281 — 282, — і **Cobern**, *op. cit.*, p. 634, 58. —

ка і розбиває покараючі неподатливих урядових формулок. “Се-ж очевидно не є розумна думка, що Ісус міг бути вищий від усіх людей, — нише Аве — Ісус не був мислитель, він не приніс людям світла, щоб розігнати тьму. Він не був ані філософ, ані вчений, ані політик, ані полководець, ані поет; він не міг віддати людськості ані одної з тих прислуг, які їй віддають ті ріжнородні духові сили. Але в границях своїх ідей і вірувань Ісус був могучий серцем, бажанням добра і добротою. Він любив свій край і свою релігію до того, що не міг знести їх привиження і горя, і се заставило його вірити такою енергічною вірою в близьке відновлення, се заставило його проновідувати добру новину про воскресення свого народа. Все добро, яке він учинив, учинив через те, що терпів і вмер. Його життя було боротьбою, хоч і без галасу і насильства; він держав себе низьким і терпеливим так як се чинить найчастійше, усякий пригноблений Жид. Та про те він був мученик за свій патріотизм, за свою любов до бідних і полишив по собі памятку життя повного любови і посвячення, а закінченого ганебною смертю на хресті. Ся памятка була так незвичайна і глибока, що по його смерті дехто мусів сказати собі: Чи сей чоловік справді не був Христос?... А раз се слово було сказане, то повірити йому було дуже легко. Отсе й є Ісус такий, до якого доходимо всіми нашими дослідями, і ми можемо тільки любити і шанувати його”.

Зауваживши далше, що в хвилі, коли Ісус умер, не було ще нічого такого, що ми називаємо християнством і то ані з погляду на догми ані на обряди, Аве висказує думку:

“Сей оригінальний тон, що вражає нас у євангеліях, походить в значній частині відти, що нам не ли-

шлося нійкого іншого писання зложеного в тім самім часі і в тім самім краю, та правдоподібно в певній мірі тон сеї є властивий духови Ісусовому, котрого печать мають на собі євангелія. І сеї дух, кінчить Аве, раз виражений в кнпзі, що зробила єя сьвятою, перейшов із неї на тих, що нею кормили ся. Отсе є Ісусова участь в християнстві, участь значна, котрої ніхто не зможе йому відняти, хоч і як трудно означити докладно її розмір і відріжнити її в кождім разі від того, що внесено з інших жерел”.

Супроти сего осуду, що певно викличе деякі застереження через те, що на ній думці занадто підносить політичний і національний бік діяльності Ісусової, можна би привести думки інших незалежних критків, котрі згоджуючи ся на те, що недостача документів не позволяє нам начеркнути ясно образ Ісусів, все таки признають, що його особистий вплив на початки тої релігійної революції, яку названо його іменем, був рішучий.



III.

Замість побачити як небеса відчиняють ся і світ увесь відновлюєть ся, Ісус несподівано погіб на хресті. Вістник і пророк царства божого, він не дождав ся здійснення своїх надій, але погіб ганебною смертю, задержавши без сумніву при тім нежданім обороті своєї долі почуте болющої резігнації, якої багато примірів подавала йому історія його попередників. Прихильники що згромадились були довкола його особи і його діла, розбігли ся проняті нерестрахом і остовпінням.

Що могло вийти із сеї невдалої проби? Та Ісус певно не мав на думці основувати нову релігію або хоч би тільки реформувати Юдаїзм. А про те в кілька літ по його смерті існує вже в Палестині значна куна людей, що творять релігійну громаду, відмінну від Юдаїзму, відітену від него певними обрядами і особливо віруваннями, між котрими на першому місці стоїть віра в те, що Ісус Назаретянин був Мессією і буде паном будучих порядків, котрих прихід відсунено на якийсь час, незначеній хоч і не дуже далекий. Він Мессія, що вмерши на хресті воскрес із гробу, пішов на небо, де сидить обік Всемогущого і має знов прийти на землю, щоб довершити ту саму революцію, котрої надіяли ся ще за життя Ісусового.

Яким способом се стало ся, се повинні ми собі вняснити при помочи документів, котрі на нещасте

так само як для особи і діяльності Ісусової, і тут є дуже недостаточні.

Коли кулки приятелів Ісусових в кілька день по його смерті зібрали ся знов на тім місці, що було свідком його діяльності, над берегом озера Галілейського, в їх чистих сумліннях, в їх люблячих серцях повстало важке питання. Чи Ісус опукав їх видаючи себе перед ними за божого післанця? Чи самі вони опукували себе признаючи йому сю прикмету? На сї питання вони, і то здаєть ся, без великого вагання, дали собі відповідь, що се не може бути. Так, Ісус був післанцем божим, повномочником божества, висланим на те, щоби підготовити прихід славного царства божого. Все потверджувало сей його характер окрім його смерті, що закінчила його кар'єру і бачилось розбила його діло в хвили найліпшого повождення. Лишалось темер тільки одно: — поглянути чи при помочи якогось толковання опертого на святім письмі не можна-б було вказати, що проповідник царства небесного мусів понести смертну кару, і що се не було остаточним його поразенням, а тільки відложенням на пізійше надії привязаних до його особи.

В другій часті книги Ісайї находить ся образ слуги божого, пророка, що терпить від злої волі противників затверділих супроти божої волі; відси без великої трудности можна було дійти до образу пророка, що гине під ударами злих людей, та все таки з тою умовою, що тріумф тих злих людей буде тільки хвилиний. Маємо тут діло з людьми напевно далеку від утонченої висшої культури, та все таки з людьми розумними. І от Ісус пророк по своїй смерті дає близько Бога, що велично відплачує його

посвяченню і обдаровує його найвищими почестями, назвою Господа або пана і Мессії.

“Ісус Назаретянин, чоловік призначений Богом для вашого спасення при помочі чудес і знаків, які Бог зробив через него серед вас, про що ви добре знаєте”, — ось як Діяння заставляють апостола Петра говорити в промові до Єрусалимляни, — “сеї Ісус відданий був у ваші руки після плану наперед означеного волею божою, і ви замордували його руками нечестивих причвоzdивши його до дерева; та Бог на ново оживив його і увільнив із обіймів смерті. Нехай же від нині весь дїм ізраельський уважає за певну річ, що Бог усьоговнив того самого Ісуса роснятого вами Паном і Христом”.

Те, що з початку здавало ся катастрофою, що ліївчило всю карієру вчителя, швидко зробило ся корисною обставиною його життя, а далї закінченням необхідно потрібним і наперед призначеним від Бога, найвищою жертвою, що заневинла відкуплення всіх людий. Чи-ж в книзі Ісаїї і Псалмах не був ясно висказаний тип пророка переслідуваного, що віддає своє жите за добро своїх братів? Ісус в наслідок своєї смерті піднесений був Богом до гідности Мессії; понятє переслідуваного пророка зіляляло ся з понятєм тріюмфуючого Мессії; се та сама особа, що через проби і терпіння доходить до слави!

Нема й сумніву, що вті ті риси, якими церква оздоблює і ретушує постать свого основника, швидко почали вважати ся його власними прикметами. Особливо його ганебну смерть звеличано тим способом, що буцім то він сам предвидів і зановів її з давна і так само наперед зановів, які будуть її наслідки!..

Сеї Ісус, що воскрес із мертвих і котрого Всемогучий посадив праворуч себе яко Христа або Мес-

сію, не перестає впрочім подавати своїм ученикам докази свого славного звеличання в небі; він являєть ся їм кілька разів, не так як улюблена особа являєть ся чим раз виразнійше в снах тих, що за нею плачуть, але немов з якоїсь льогічної конечности, і наслідком того є нова надія його прихильників; він дає їм у руки непобориме оруже, що нереможе завзятість противників.

Ся первісна форма піднесення Ісусового на небо, доконаного без свідків, з часом дізнає нереміни. Опіраючи ся на один текст пророка Осії прихильники Ісусові твердять, що Христос устав із гробу на третій день по своїй смерті, числячи день розпятя за перший. Кілька разів він сходив із неба на землю, давав себе бачити своїм ученикам і давав їм пожиточні інструкції (поучення), остаточно він розстає ся з ними і прилюдно вступає на небо на вершку Оливної гори коло Єрусалима. На ділі Ісус зробив ся жилищем неба зараз по своїм воскресенню, але і по вознесенню він може являти ся деяким особам, як напр. явив ся був Павлові. Сї появи в очах писателів не були звичайними візіями, але мали характер безперечної дійсности. А щоби доказати, що тут були елементи нової релігійної громади, ми додамо, що настапне царства божого, яке мав славно розпочати Мессія, установлене було на певний речинець, може на тривок одного покоління, а се дало поле для вельми оживленої і плодовиної пронаганди. Таким робом повстав **зреформований Юдаїзм**.

Жиди, що держали ся традиційної форми, називали членів сєї нової віри Назаретянами, то є прихильниками Ісуса Назаретянина, а люде з грецькою і римською осьвітою називали їх христіянами, то є такими, що вірили в Христа або Мессію. Сї рефор-

мовані Жиди відріжнювали ся від маси своїх земляків і одновірців, заявляючи, що в Ісусі Назаретянській признають Мессію заповіданого пророками. Вже ся одна ріжниця була на стілько різка, що ворогованне між тими двома групами мусіло набирати чим раз більшого розміру. Християне старають ся чим далі підносити Ісуса Христа до такої високости, що в очах правовірних Жидів се мусіло виглядати як замах на величність самого Бога. Слїди того почуття бачимо досї в кількох місцях євангелія Маркового, де показані проби полемічних доказів, якими обмінювали ся Жиди і християне в часї написання того євангелія. Остаточно мусіло діїти до того, що по довшій чи коротшій часї нероздільного істновання обі громади розділили ся зовсім різко, при чім одна заkostenїла в своїй обрядовості, а друга чим раз більше давала доступ язичникам (поганам) і в кінці завойовуючи весь греко-римський свїт зацвїтила собі величню будучищу.

Що доторкаеть ся управи, то молода церква громадить ся довкола головних учеників Ісусових: Петра, Якова, Івана, або кажучи загально, довкола дванацяти апостолів, що уважали ся найвищою повагою і в перших часах становили неначе якусь колегію. Що торкаеть ся до обрядів, то головний натиск кладе ся на дві церемонїї: хрещення запозиченого у Івана Хрестителя і змішеного в той спосіб, що з него робить ся обряд впровадження людини до християнської громади і сполучення з Христом, і обряд тайної вечері або християнської Паски, що є споминкою остатньої вечері Ісусової. Все се дуже баламутно розказано в книзі Апостольських Дїяній, котра переносить початки християнської церкви із Галилеї до Єрусалима, а надто в дивний спосіб не розуміючи ха-

рактеру психологічної нояви звісної під назвою Гльосолялії або говорення незрозумілим язиком, компоує оповідання про чудесне вступленне божого духа в часї жидівських Зелених свят, що були встановлені на намятку закона даного Мойсейови на Сїнаї; знов одна жидівська церемонїя, що стративши своє традиційне значінне була прикроена до нових потреб. Замість пановання закона застившого в незміннім текстї, тут становить ся свобода духа, що зливає вітхненне на віршх новим порядкам.

Ся ноява, що мала стати ся 50 день по смерти Ісусовій, є очевидна видумка так само як іменованне дванайцятого апостола до коллегії керманчів нової церкви замість зрадника Юди. Без сумніву мусїло минути кілька літ, ноки віра в Ісуса Христа на стїлько скрїпила ся в околицях Галілейських, що ученики рознятого пророка посьміли понести свою проповідь і до столицї. Тут вони мали таке поводженне, що Єрусалим швидко зробив ся головним осередком христїянства і містив у своїх мурах головних проводирів нової громади. Напруженне між христїянами і Жидами дійшло найвисшого стуння головно через те, що прихильники Ісусові чим раз свобіднійше говорили про закон Мойсеїв і обрядові практики. Особливо смїло промовляв якийсь Стенан, що належав до розряду діяконів або послугачів, так що в кінці прийшло до розрухів. Степана завели перед Синедріон і нобили камінем як богохульника; на христїян носинали ся переслідування, а між тим, що причиняли їм найбільше лиха, визначив ся якпїсь Саул або Павло, що пізнійше мав стати ся найгорячийшим ширителем евангельської науки. Своєю безмірною енергією і своїми високими прикметами, рішучістю і інтелігенцією він причинив ся до того, що

християнство порвало останні шитки, які вязали його з жидівством і зробило ся через се вповні доступним для цілого світа греко-римської мови і цивілізації. Се вповні відповідало не тим намірам, які прямо висказав Ісус, бо він не думав ні про що подібне, але тим ліберальним тенденціям, які завсїди панували в промовах і діяльності самого Павла. Можемо думати, що християнство в своїх основних елементах було справді установлене ледво в кілька літ по смерті Ісуса Назаретянина.

Тут кінчить ся наша задача, бо се вже не наше діло оновідати дальшу історію християнської церкви і вьяснювати ті кризи, які вона перейшла і ту еволюцію доктрін (розвиток навчань), яка dokonувала ся в її нутрі. Ми хотїли тільки показати, що її вихідної точки і основи її істновання приходять ся шукати в особі і діяльності Ісуса Назаретянина.



IV.

Кінчаючи отсю статю ми повинні подати ще деякі звістки про праці присвячені в остатніх часах дослідам життя Ісусового.

Тільки в XVIII віці у перше почали деякі вчені пробувати — представити собі Ісуса як основника релігії, що сплукував ся досягти своєї мети відповідними способами. Та ті проби роблені в певних з горн означених полемічних цілях мусіли дати здобутки дуже невисокої вартости. Д. Сабатіє влучними словами характеризує сю старшу добу релігійних студій.

“Сучасна критика — пише він — почала ся писаннями ворожими християнству. Супроти легковірности давнійших віків, вік XVIII. проголосив завзяте недовірство. Та в Франції такі недовірки як Вольтер¹⁰⁾ були далеко більше помірковані, чим німецькі.

10) **Francois Marie Aronet de Voltaire** (1694 — 1778) — славний французський філософ, історик, драматург, письменник. Неустрашимий борець за свободу думки і слова. Вольтерові слова, яких він часто уживав в своїх творах і листах: — “*ceasez l'infame*”, т. є. по нашому: долів нікчемність! —, стали славними навік. А годить ся памятати, що під словом “*l'infame*” розумів Вольтер всяку пануючу власть чи доктрину, що намагаєть ся других переслідувати (*persecuting and privileged orthodoxy*). Звідтиля то показуєть ся ясным, що Вольтер накликаючи на адресу пануючої тоді католицької Церкви “*ceasez l'infame*”, виступав як непримиримий ворог не так самого християнства, як радше пануючої й крайно нетерпимої Церкви, яка безпощадно переслідувала всіх і вся без розбору, хто лише инакше думав як поп.

В р. 1777 видав Лессінг¹¹⁾ знамениті “Вольфенбїттельські вривки” (Wolfenbueteler Fragmente), котрих автор Реймарус вяснює житє, науку і кїнець Ісуса в той спосїб, що робить з него політичного честолюбця, котрого конспірація не вдала ся. Менше важною була повість Вентурїні “Natuerliche Geschichte des grossen Propheten von Nazareth”, видана в р. 1800, де всі надприродні появи зазначені в євангельських оповіданнях вяснено як наслідки змови кількох довірених приятелїв, що помагали Ісусови одурювати народ і його власних учеників. Та все таки оба ті твори були користні бодай тим, що дали почин до полеміки і дальших дослідів і поставили ясно цілу справу на історичнім ґрунті. А що в XVIII. віді любили вяснювати початок усяких релїгїї політичним ошуканством, то нема що так дуже дивувати ся, що сю саму теорїю приложено її до христїянства”.

Капітальним твором, що після довгого ряду невдалих проб розпочав прикладати строгу критику до фактів євангельської історїї, була книга Штраусса¹²⁾ “Das Leben Jesu kritisch bearbeitet”, видана у перше

11) **Gotthold Ephraim Lessing** (1729 — 1781) — славний німецький критик і драматург. Подібно як Вольтер — цеустрашимий борець за свободу думки і слова, лише що безмежно шляхотїйшїй від великого Француза. За виданнє славних “вривків” Реймаруса і за инші свої безмежно сміливі полемічно-теологічні видання Лессінг терпів вже аж до кінця свого життя невимовно завзяті й дуже болючі переслїдування пошів. “Ми тратимо в нїм чимало”, писав після його смерти великий Гете, — “більше чим ми думаємо”... І справді — смерть Лессінга (1781 р.) була діймаючою вправою не лише для усього Німеччини, але і для усього культурного світа.

12) **David Friedrich Strauss** (1808 — 1874) — німецький теолог, ученик. Ум паскрїзь критичнїй і апалїтичнїй. Його “Житє Ісуса” викликало в тих часах (1835 р.) величезну

1835 р. (французський переклад був dokonаний Літтре).

‘Основа сеї книги — више д. Сабатіє — є плодом величезної вчености, а ясний і прозорий стиль чинить її доступною для кожного освіченого чоловіка. Одно хиба можна їй закинути: — утомляючу монотонність. Літературний метод, однаковіський у кождім розділі, заставляє з гори предвиджувати однаковий результат, до якого зміряє дискусія. Автор ставить себе за чергою на становищі раціоналістичної і супранатуралістичної інтерпретації, виказує, що обі вони не дадуть удержати ся. Лишаєть ся як неминуче і неохибне третє виясненне — мітологічне. Наші євангелія, се не є історичні документи, але витвори популярної легенди, несвідомо твореної мітології, в якій первісна християнська свідомість наївно зображувала свій власний зміст”. Іншими словами, замість вияснювати надприродні речі в євангеліях як ненорозуміння або пересадки, котрі-б позволили звести їх до розмірів дійсности (сістем давніх раціоналістів), або як вмішанне якоїсь висшої сили (сістем супранатуралістичний) Штраусс сплкуєть ся вияснити їх доказуючи, що на особу пророка іменем Ісуса Назаретянина перенесено все те, чого загальна опінія надіяла ся від Мессії. Коли викинути із євангелії мессіанічну мітологію наслоєну на реальній особі Ісуса Назаретянина, то нам не лишть ся нічого або щось дуже мале. Таким робом критичний аналіз довершений Штрауссом допровадив до висновків наскрізь негативних (відемних, т. є. заперечуючих).

Опираючись на увазі зовсім правдивії, що хри-

сензацію їй стало зворотною подією в дальших наукових дослідях над початками християнства.

стіянська громада приложила до особи свого основника все те, чого ждали від Мессії і що на досить убогим фактичним тлі побудовано з часом цілу будову тенденційного характеру. Штрауссове Житє Ісуса грішить тим, що в ньому недостаточно оцінено композицію евангелій і їх взаїмні відносини. Це дало для німецької на нів консервативної критики привід до заперечування високої вартости сего діла і до перепутання цілої дискусії, бо терен її перенесено із фактів на тексти. Вирочім і сам Штраусс пошкодив троха своїй теорії, надаючи вид, що вона зводить ся на теорію чисто Гегеліянську про ідею Бога-чоловіка, котру він вияснював так, що правдивий син божий, котрий уродив ся з Сьвятого Духа, творив чудеса, умер і воскрес з великою славою, се є сама людськість і вона то справджує християнську догму, бо се не лежить в природі річній, щоб абсолютна ідея виявляла все своє багатство в однім осібнику; се може зробити тільки ціла порода. Та про те ми уважаємо перше виданне життя Ісусового ділом перворядним, що ще її доси не зробило ся застарілим. Тут уперве вказано з цілою силою докладної науки і з невмолимою логікою, що евангелія як історичні жерела не мають ніякої вартости.

Трицять літ опісля позавидівши Ренанови його лаврів Штраусс забажав і собі зробити щось подібне даючи своїй праці инший розклад. Так поветало популярне житє Ісусове (*Das Leben Jesu fuer das deutsche Volk bearbeitet*, 1864). В передмові до французького перекладу, що опубліковано заходом Нефцера і Дольфуса, читаємо ось які уваги:

“Отсе нове Житє Ісусове що до плану, методу і здобутків ріжнить ся цілковито від давнішого твору сего автора. Давнійше Житє Ісусове з огляду на

свій плян являло ся зовсім негативним. Воно було наскрізь аналітичне, і роздробивши легендарні елементи євангельських оповідаць не вдавало ся дальше в те, щоби звести в одну цілість елементи позитивні і історичні. Воно очистило картину, але не дало їй виступити ясно. Через те говерховні уми подумали, що її сама картина пропала. Штраусс відновив її, хоч про него кричали, що її знищив. Нове Життє Ісусове вповні відновідає двом бокам програми: воно від разу і наскрізь аналітичне і наскрізь сінтетичне. Аналіз не линає на боці ані одного уступу євангельських оповідаць; синтез збирає до купи ті історичні подробиці, які викрив аналіз, і не додає до них ніякої гіпотези."

Історичний досвід Ісусового життя, що містить ся в першій частині твору, се збірка всіх позитивних відомостей про життя, особу і погляди основника християнства, які находять ся в євангеліях. Ся збірка не дає ані ясної фігури ані новного життєпису. Автор задовольняєть ся тим, що складає до купи все те, що найшов і не смікуєть ся доновшувати ті уривкові відомости самовільними догадами. Хоч і як високо ми цінімо наукову варітєть сего діла, то все таки годі нам уважати його останнім словом в сій справі; Штрауссова аналітична критика на лихо не мала одної основної основи, а то ясного і твердого погляду на генезу і правдиве значінє євангельських документів.

Тим часом у Франції виїшла книга Ренанова (*Vie de Jesus*, 1863), що становила перший том його Історії початків християнства і вельми зворушила загальну думку та мала незвичайний успіх. Сабатіє пише про неї:

"Коли у Штраусса майже неможливо було ска-

зати, чи з євангельських оповідаць лишається що небудь історичного крім голого факту існування Ісуса Назаретянина, то у Ренана жите Ісусове було змальоване живими фарбами, повне ярких подробиць і плястичне немов яка сучасна історія. Пема сумніву, що історик-поет посунув своє уподобання в яркім і живім мальованню западто далеко і зробив із своєї книги радше роман ніж науковий твір. Та не менше правдиве є й те, що бажаннем його було змалювати жите чоловіка оригінального, глибокого, що змагав до високих цілій, і власне таке жите виявляв йому розбір євангельських документів. Дійсність перемогла мітольогію.

Ренан добачив три періоди в діяльнім житю Ісусовім. Перший період, се Галилейська іділля, де Ісус являється лагідним і побожним рабіном, що прогорує чисту духовну релігію. Та з часом втягненій своїм власним повожденнем і ентузіязмом учеників він згоджується на те, щоб його називали сином Давидовим і на половину щиро а на половину для догоди другим він піддається мріям своїх приятелів. В кінці він вступає в боротьбу з ерархією, розпалюється і цілковито віддається апокаліптичним надіям на свій близький тріумфальний поворот і на заведенне нового ладу царства божого.

Дуже цікава річ, що Ренан тільки в малесенській мірі піддався впливови певмолмної льогіки і мітичної теорії Штраусса, а натомісь воскресив чималотез висказуваних критикою XVIII. віку і старими раціоналістами з початку нашого віку. В основі він узяв собі задачу скомпонувати в одній постаті тип християнського містика середніх віків і тип релігійного реформатора в роді мусульманських і орієнтальних (східних). Хоча знав докладно всі критич-

ні праці про євангелія, Ренан про те не хотів приймати їх найдалших льогічних висновків, бо в такім разі був би мусів відкинути багато дечого такого, що йому було конче потрібне для задуманого малюнку.

Висказавши отсі вельми важні застереження що до різних точок Ренанової книги, мусимо віддати їй ширю похвалу з двох причин: те, що він задумав намалювати, се є жите чоловіка, а не якоїсь надприродної особи в старім правовірнім розумінню, або в більш рафінованім пошманню протестатської критики, після котрої з гори приймало ся, що основник християнства був морально святий і безгрішній. Герої Ренанової книги не є ніяка істота абстрактна, не є втілений Бог ані моральний ідеал: **се чоловік з крові і кости, подібний до нас своїми слабостями і поривами свого чутя.** Отсю задачу Ренан сновнив так вірно, що ніщо не здужало відклонити його від неї, і таким способом унерве дійсно сировадив Ісуса з неба на землю.

Отсе перша і найбільша заслуга Ренанової книги.

Друга його заслуга в тім, що докладно і вельми совісно змалював те окруженне географічне, політичне, суспільне і релігійне, серед якого жив і ділав основник християнства. Від тепер свята історія рішучо вплетена була в історію світську, і зародженне християнства зробило ся одним розділом в загальній історії розвою цивілізації, замість переривати її вмішаннем елементів надприродних посеред чинників звичайно людських.

В ряді книг вельми цінних і опрацьованих з незалежною думкою та смілим поглибленнем справи годить ся тут назвати Євангелія Ейхталя (G. d'Eichthal. Les Evangiles. 1863), котрих автор держачись то-

го, що він уважав первісним євангелієм, подає парис діяльності Ісусової. Один із сучасних писателів, Аве (Havet, *Christianisme et ses origines*, 1884) повертаючи до традиції XVIII віку, та перемішуючи її через своє дуже високе розуміння моральної і релігійної вартості християнства, подав у четвертій томі своєїого діла критику оповідань про жите Ісусове, що є правдивим взірцем логіки і свідчить про незвичайну розумову силу. Се безперечно в теперішню пору найосновнійше з усіх писань про особу і діяльність основника християнства, хоча автор запіздно прибільшує ролю чисто політичних і національних інтересів у мессіанічних сподіваннях. Реван віддав велику пошану книзі Аве, висказавши про неї ось який суд:

“Аве буде цитований в будущих часах як той, що перший висказав деякі справедливі, сильні і холодні слова про ті питання, які найбільше бентежили думку. Його книга про початки християнства, хоч внясює тільки один бік предмету, внясює його рішучо і до дна; се книга несокрушима”.

З боку католицького не появило ся нічого такого, що ми могли-б уважати як пробу задоволення вимогів сучасної критики. Досить буде тут назвати книги умілих писателів таких як аббе Фуар і патер Дідон (1880 і 1891), що силкували ся рисувати фігуру Ісусову на тлі тогочасних обичаїв і палестинської географії. Те саме треба сказати і про Прессансе (1866), що представляє протестантську ортодоксію. Але з протестантизму вийшло також багато праць вельми важних, що опирають ся на основнішим знанню історії і фільольогії, та про них більше місце буде говорити оповідаючи історію біблійних студій. Заслуга критики, що викладає ся в великих теологічних школах реформованих країв, особливо в Ні-

мечний і в Голляндії, була та, що питання про скомпонування євангелії проведено від початку аж до розв'язки. Та на лихо, в хвилині, коли треба було піти до заключення, ученим не ставало відваги; їм здавалося, що прийшлося би відкинути занадто велику частку ніби історичних оповідань. Книжки вельми шановні, такі як Шенкеля, Кайма і ще інших, рисують нам ностальгуючу, що хитається між реальним чоловіком а теоретичною абстракцією. Се вийшло через те, що автори бачили в Ісусі не стільки релігійного реформатора, що працював в певнім часі і серед певного оточення, як радше вчоловічений ідеал моральний. Вони вправді перестали уважати Ісуса метафізичним Богом, та зупинилися на абсолюті в обсягу моральності, а з погляду чистої історії се має таку саму вартість як і тамте.

Найкраще зібрано всі здобутки, до яких дійшла тепер незалежна протестантська критика, в статті Сабате "Jesus Christ" поміщеній в Ліхтенберговій "Encyclopedie des sciences religieuses", 1880, том VIII. Даючи із сеї статті деякі виписки ми дали доказ, як високо її цінимо. З боку жидівського не написано про особу Ісусову нічого справді оригінального. Значимо тільки Грецову "Історію Жидів" (G r a e t z. Geschichte der Juden, Bd. II.), де автор старається показати зв'язок Ісуса з Есенами.¹³⁾ Думку сю підно-

13) **Ессени** (по грецьки Ессеної) — монашій чин серед Жидів в до-христовій добі. Саму назву Ессенів учені пояснюють ріжно; після одних назва се означає "мовчуні", після других "лікарі", а після третих "побожні". Ессени творили товариство або секту побожних людей, що гордили усіма свідськими приємностями. В життю і практиках Ессенів бачимо чимало подібностей як в життю й уставах перших християн. Факт, що на сторінках Євангелій згадують ся дуже часто Фарисеї і

сили деякі протестантські писателі, та новітня критика її закинула¹⁴ вказавши, що в діяльності основ-

Садукей, а ще один раз Ессей, вказує, що Новий Завіт був і твором ессейської секти. Виходить отже з того, що саме християнство було в високій мірі неплече проповіданням в популяризацією Ессейства. Щоби одначе й сам творець християнства, Ісус Назаретянин, був Ессейцем, на се маємо з мало доказів. Але — хто знає, які несподіванки можуть принести нам найсвіжіший науковий розсліди проваджені певниною з горячкотним поспіхом великими ученими цього світа...

Хто хоче довідати ся більше про Ессейів, хай чи вие до слідуючих першорядних наукових творів

1) **Zeller**: Philosophie der Griechen. III, i

2) **Reuss**: La Theologie chretienne au siecle apostolique. I, 122 — 131.

Як глядіти на Ессейів Жиди, читай статью Колера в "Jewish Encyclopedia" (New York).

14) Ті, що інтересують ся живітніе життям Ісуса, скорпелатують читати з слідуючих двох капітальних книг:

1. The Life and Times of Jesus the Messiah by Alfred Edersheim, M. A. Oxon., D. D., Ph. D. Vol I — II, London, New York, Bombay, 1906 (Twelfth Impression). — Сторін 1500.

2. The New Archeological Discoveries and their Bearing upon the New Testament and upon the Life and Times of the Primitive Church — by Camden M. Cobern, D. D., Litt. D. — Funk and Wagnalls Co., New York and London. — Сторін 698.

Оба автори стоять на становиску метафізичного божества Ісуса. Всеж таки величезна значність, богаство й знамените опановання незміримої наукової літератури каже нам мивити голову перед обома згаданими и авторами.

Перший з них — замітний світлим опанованіем старожидівської й рабійстичної літератури, а другий основним знаніем найновітніших наукових відкрить докованих в Палестині й сусітних країнах та вітчинах прастарої людської цивілізації Сходу.

Вкіни дуже пожиточною книгою уважаю:

The Aposryphal and Legendary Life of Christ — by

ника християнства не було з сею сектою нічого спільного крім дуже поверховних аналогій (подібностей).

James de Quincey Donchov, M. A. — Hodder & Stoughton, New York. — Сторін 531.

Обзнакомленим з знаменитими творами покійного Івана Франка по історії українських апокрифів — ся остання книга буде дуже цінним надбутком й помічню в дальших студіях. На жаль в багатім списі наукових книг, які ш. автор використав при писанню свого твору, не находимо заголовків згаданих Франкових творів. З того виходило б, що д. Де Квінсі Донгу не мав їх в руках при писанню свого твору, хоча з аналогічною російською літературою він доволі обзнакомлений.

К і н е ц ь.

